

Ks. Kazimierz Belch

TYP PARAFII A STAN DOMINICANTES (na przykładzie diecezji rzeszowskiej)

Nie tylko z naukowych badań, ale także ze zwykłej, powierzchownej obserwacji wynika, że stan *dominantes*¹ jest silnie zróżnicowany zarówno w poszczególnych regionach naszego kraju, jak i w ramach każdej diecezji, a nierzadko nawet w parafiach tego samego dekanatu. Owo zróżnicowanie nie wydaje się być głównie rezultatem oddziaływań duszpasterskich. Te bowiem są dość znacznie ujednoczone w skali całego kraju, a zwłaszcza w diecezji. Wobec tego decydującą rolę - obok nieuchwytnego empirycznie działania łaski Bożej - odgrywają tu inne czynniki. Warto podjąć próbę zidentyfikowania przynajmniej niektórych z nich.

Próbę tę podejmuje się tu w oparciu o sprawozdania księży proboszczów diecezji rzeszowskiej z obliczeń frekwencji wiernych w niedzielnej Mszy św. zrealizowanych w trzech kolejnych latach: 1995, 1996 i 1997. Z analizy tychże sprawozdań można wnioskować, że w większości parafii obliczenia frekwencji zostały przeprowadzone solidnie. Są jednakże i takie sprawozdania, których wiarygodność budzi pewne zastrzeżenia. Jedne z nich noszą na sobie ślady niedokładności obliczeń², inne zaś podają zawyżoną liczbę *dominantes* lub zaniżoną liczbę parafian. To ostatnie spostrzeżenie odnosi się głównie do parafii rzeszowskich³. Mimo tych nieścisłości i braków ze-

¹ Terminem *dominantes* określa się osoby uczęszczające na Mszę św. w zwykłe niedziele.

² O niedokładności obliczeń świadczy np. duża rozbieżność ich wyników w poszczególnych latach lub podany w sprawozdaniu znacznie wyższy stan *dominantes* wśród mężczyzn niż wśród kobiet.

³ Według sprawozdań proboszczowskich wszystkie parafie rzeszowskie łącznie z należącymi do nich wsiami (Przybyszówka, Słocina, część Miłocina) liczą 137 tysięcy wiernych, podczas

brany materiał przedstawia znaczną wartość poznawczą. Toteż podjęcie jego analizy wydaje się uzasadnione.

W świetle badań przeprowadzonych dotąd w różnych regionach Polski czynnikiem różnicującym stan dominantes jest charakter środowiska lokalnego. W środowisku wiejskim frekwencja we Mszy św. osiąga z reguły wyższy poziom niż w miastach⁴. Zobaczymy, czy prawidłowość ta potwierdza się także w diecezji rzeszowskiej (tab. 1).

Tabela 1. Typ środowiska lokalnego a stan dominantes

Rodzaje środowiska:	Liczba parafii	Msza św.	Komunia św.
wieś	165	80,3%	22,6%
miasto	45	71,6%	20,9%
ogółem	210	76,3%	21,9%

Uwaga:

1. *Wszystkie tabele podają średnią arytmetyczną wyników obliczeń z trzech kolejnych lat: 1995, 1996 i 1997.*
2. *Odsetek obecnych na Mszy św. obliczono od liczby zobowiązanych, a odsetek komunikujących od liczby obecnych na Mszy św.*

Z danych tabeli 1 wynika, że w parafiach wiejskich na Mszę św. niedzielną uczęszczało w latach 1995-1997 ok. 80% zobowiązanych do tej praktyki, a w parafiach miejskich ok. 71%. Różnica pod tym względem między wsią a miastem jest więc bardzo duża. Znacznie natomiast niższy i w niewielkim tylko stopniu zróżnicowany jest stan pełnego uczestnictwa

gdy według Rocznika Statystycznego w samym mieście Rzeszowie zamieszkuje prawie 161 tysięcy osób. A zatem różnica wynosi tu ponad 25 tysięcy. Po odliczeniu od mieszkańców Rzeszowa innowierców oraz bezwyznaniowych okaże się, że rzeszowskim parafiom „zaginęło” ok. 20 tysięcy wiernych.

⁴ Por. np. W. Piwowarski, *Religijność wiejska w warunkach urbanizacji*, Warszawa 1971; tenże, *Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym*, Warszawa 1977; K. Bełch, *Dynamika przemian zachowań religijno-moralnych katolików w warunkach tworzenia nowych parafii*, Przemysł 1990; tenże, *Stopień zurbanizowania środowiska a stan praktyk religijnych wśród katolików diecezji przemyskiej (1980-1990)*, „Premisla Christiana”, t. 4, s. 335 nn.

we Mszy św., tzn. łącznie z komunią św. Do komunii św. w dniach obliczeń przystąpiło na wsi 23% obecnych na Mszy św., a w miastach 21%.

Dla porównania warto tu przytoczyć wyniki obliczeń z lat osiemdziesiątych, dotyczące wprawdzie nie całej przyszłej diecezji rzeszowskiej, ale znacznej większości jej terytorium, mianowicie tych parafii, które wówczas należały do diecezji przemyskiej. W parafiach wiejskich stan dominicantes wynosił: w 1980 r. - 82%, w 1985 - 82%, w 1990 - 84%. W miastach zaś wynosił w wyżej wymienionych latach odpowiednio: 67%; 65%; 68%. Do komunii św. przystąpiło w parafiach wiejskich w 1980 r. 11% uczestników Mszy św., w 1985 - 12%, w 1990 - 14%, a w miejskich odpowiednio: 8%; 11%; 13%. Zatem stan dominicantes na wsi był wówczas wyższy, a w miastach niższy niż obecnie. W konsekwencji różnica pod tym względem między wsią a miastem miała szerszy zakres (ok. 15%). Natomiast stan communicantes systematycznie podnosił się w obydwóch typach środowisk, w tym w miastach bardziej dynamicznie.

Znacznie niższy stan dominicantes w miastach niż na wsi skłania do refleksji nad jego przyczynami. Prezentowane tu badania z terenu diecezji rzeszowskiej nie uwzględniają tego zagadnienia. Toteż warto odwołać się do badań przeprowadzonych w innych środowiskach⁵, a upoważniających do szerszych uogólnień. Z badań tych okazało się, że katolicy, uczęszczając na Mszę św., kierują się nie tylko wewnętrzną potrzebą czy poczuciem obowiązku, ale równocześnie także innymi motywami i zewnętrznymi bodźcami, jak presją środowiska, chęcią konformistycznego dostosowania się do przyjętych w środowisku lokalnym modeli zachowań religijnych, potrzebą przeżyć o charakterze kulturalnym, potrzebą kontaktu ze znajomymi itd. Te uboczne motywy, a zwłaszcza nacisk lokalnej społeczności, odgrywają większą rolę w środowisku bardziej zamkniętym i mniej zurbanizowanym, czyli na wsi. Nie mają zaś takiego znaczenia w miastach, cechujących się - jak wiadomo - zanikiem nieformalnej kontroli społecznej, znacznym stopniem anonimowości i pluralizmu, oraz oferujących wiele alternatywnych możliwości spędzenia niedzieli. Brak w środowiskach miejskich tych zewnętrznych bodźców powoduje częstszą niż na wsi absencję na Mszy św.

Stopień zurbanizowania i pluralizmu, a w konsekwencji możliwości zachowania anonimowości i wyboru alternatywnych sposobów przeżywania niedzieli zwiększają się wraz ze wzrostem wielkości miast. Biorąc to pod uwagę należałoby się spodziewać, że stan dominicantes w miastach będzie

⁵ Por. np. W. Piwowarski, *Religijność wiejska*, s. 189 nn.; J. Mariański, *Religijność w procesie przemian*, Warszawa 1991, s. 64 n.

się kształtował odwrotnie proporcjonalnie do ich wielkości. Warto zobaczyć, czy to przypuszczenie potwierdza się w diecezji rzeszowskiej.

W latach osiemdziesiątych w miastach należących wówczas do diecezji przemyskiej przypuszczenie to znalazło zdecydowane potwierdzenie. W 1980 r. uczęszczało na Mszę św. w małych miastach 79% zobowiązanych, w mieście średniej wielkości (Jasło) - 75%, w wielkim mieście (Rzeszów) - 62%. W 1985 r. stan frekwencji w tych samych miastach wynosił odpowiednio: 84%, 68%; 60%; a w 1990 r.: 84%; 74%; 64%. Zatem stan dominantes w małych miastach był stosunkowo najwyższy, zbliżony do poziomu wsi, a w miastach wielkich najniższy. Miasta zaś średniej wielkości zajmowały pod tym względem pośrednią pozycję. Odmiennie natomiast układały się proporcje communicantes. W 1980 r. w dniu badań przystąpiło do komunii św. w małych miastach 5% obecnych na Mszy św., w mieście średniej wielkości 13%, w wielkim mieście 8%. W 1985 r. stan communicantes w wyżej wymienionych miastach wynosił odpowiednio: 7%; 11%; 11%; a w 1990 r.: 11%; 13%; 14%.

Stan dominantes we wszystkich miastach diecezji rzeszowskiej w świetle sprawozdań z ostatnich lat ukazuje tabela. 2. Jak widać, różnice między wyszczególnionymi grupami miast są niewielkie. W małych miastach we mszy św. uczestniczy 73% zobowiązanych, w miastach średniej

Tabela 2. Wielkość miasta a stan dominantes

Miasta:	Liczba parafii	Msza św.	Komunia św.
małe (do 20 tys. mieszk.)	11	73,0%	19,5%
średnie (od 20 tys. do 100 tys.)	12	71,2%	21,2%
wielkie (ponad 100 tys.)	23	71,1%	21,4%

wielkości 71%, w wielkim mieście również 71%. Ten brak różnicy między Rzeszowem a miastami średniej wielkości jest jednak pozorny. Liczba parafian rzeszowskich w sprawozdaniach została - jak wiadomo - zaniżona. Po wprowadzeniu odpowiedniej korekty okazałoby się, że stan dominantes w Rzeszowie wynosi nie 71%, ale ok. 63%, a zatem jest on podobny do stanu z lat osiemdziesiątych. Toteż trzeba przyjąć, że czynnikiem różnicują-

cym stan dominicantes jest stopień otwartości środowiska lokalnego i związany z tym stopień zaawansowania procesów urbanizacji i pluralizmu.

Z kolei zobaczymy, czy stan dominicantes w diecezji rzeszowskiej jest zróżnicowany ze względu na liczebną wielkość parafii. Sytuację pod tym względem w parafiach wiejskich przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Wielkość parafii wiejskich a stan dominicantes

Parafie wiejskie:	Liczba parafii	Msza św.	Komunia św.
małe (do 2 tys. wiernych)	99	82,1%	22,1%
średnie (2-4 tys.)	56	79,1%	22,9%
wielkie (ponad 4 tys.)	10	79,5%	23,0%

W parafiach małych stan dominicantes jest nieco wyższy niż w pozostałych. Różnica jest tu jednak niewielka (3%). Zupełny zaś brak różnic występuje między parafiami średniej wielkości i wielkimi. Natomiast stan communicantes we wszystkich typach parafii jest podobny.

Analogicznie kształtuje się interesujące nas zróżnicowanie w parafiach miejskich (tab. 4). Stosunkowo najwyższym stanem dominicantes cechują się tu parafie małe. W parafiach średnich i wielkich stan frekwencji we Mszy św. jest niższy zaledwie o 2%. Odwrotna sytuacja zachodzi w odniesieniu do communicantes. W parafiach małych odsetek komunikujących jest o 2% niższy niż w średnich i wielkich.

Tabela 4. Wielkość parafii miejskich a stan dominicantes

Parafie miejskie:	Liczba parafii	Msza św.	Komunia św.
małe (do 4 tys. wiernych)	17	73,0%	19,5%
średnie (4-8 tys.)	14	71,0%	21,2%
wielkie (ponad 8 tys.)	14	71,1%	21,4%

Brak zróżnicowania stanu dominicantes ze względu na wielkość parafii jest trudny do wyjaśnienia. Niezrozumiały w świetle analogicznych badań prze-

prowadzonych w sąsiedniej parafii⁶ wydaje się zwłaszcza jednakowy zasięg tej praktyki w parafiach średniej wielkości i wielkich. Prawdopodobnie na wynikach badań zaciążyło tu zaniżenie liczby parafian w Rzeszowie. Parafie tego miasta stanowią bowiem znaczną większość ogółu wielkich miejskich parafii.

Powszechnie znana jest prawidłowość, że kobiety liczniej uczęszczają na Mszę św. niż mężczyźni⁷. Zakładając, że potwierdza się ona także w diecezji rzeszowskiej, zwróćmy uwagę, czy typ środowiska lokalnego wywiera wpływ na wielkość przewagi pod tym względem kobiet nad mężczyznami.

Najpierw należałoby się odwołać do obliczeń prowadzonych w diecezji przemyskiej w latach osiemdziesiątych. Na terenach włączonych później do diecezji rzeszowskiej przewaga kobiet nad mężczyznami pod względem stanu dominantes w parafiach wiejskich wynosiła w 1980 r. - 12%, w 1985 r. - 10%, w 1990 r. - 11%. W parafiach zaś miejskich w wyżej wymienionych latach wynosiła odpowiednio: 17%; 15%; 15%. Zatem w miastach przybrała ona znacznie szersze rozmiary niż na wsi.

Aktualny stan dominantes mężczyzn i kobiet ukazuje tabela 5. W parafiach wiejskich wśród uczestników Mszy św. mężczyźni stanowią 46%, a kobiety 54%. W miastach natomiast udział mężczyzn osiąga 43%, a kobiet 57%. Okazuje się więc, że przewaga kobiet w ostatnim dziesięcioleciu na wsi nieco się zmniejszyła, a w miastach pozostała bez zmian.

Tabela 5. Typ środowiska lokalnego a stan dominantes wśród mężczyzn i kobiet

Typ środowiska	Mężczyźni	Kobiety	Różnica
wieś	46,2%	53,8%	7,6%
miasto	42,6%	57,4%	14,8%

Uwaga: Odsetki obliczono od ogółu uczestników Mszy św.

Wyższy stan dominantes wśród kobiet częściowo tłumaczy się ich liczebną przewagą nad mężczyznami w całej populacji⁸. Mimo to trzeba

⁶ Badania zrealizowane w diecezji przemyskiej wykazały, że stan dominantes w parafiach wiejskich ponad czterotysięcznych i w miejskich ponad ośmiotysięcznych kształtuje się na niższym poziomie niż w parafiach średniej wielkości i w małych. K. Bęłch, *Wielkość parafii a stan dominantes*, „Premisla Christiana”, t. 5, s. 357 nn..

⁷ Por. W. Piwowarski, *Religijność miejska*, s. 66.

⁸ W 1996 r. w Polsce na 100 mężczyzn przypadło w miastach ogółem 109 kobiet, w tym

stwierdzić, że mężczyźni częściej zaniedbują niedzielny obowiązek niż kobiety. Różnice w odsetkach nie są jednak tak duże, by należało je uznać za wyraźny przejaw dechrystianizacji⁹.

Znacznie większe dysproporcje między kobietami i mężczyznami zachodzą w odniesieniu do *communicantes*. Liczba komunikujących kobiet przewyższa ponad dwukrotnie liczbę mężczyzn. W 1980 r. w na terenie przynależącym wówczas do diecezji przemyskiej w parafiach wiejskich przewaga kobiet wynosiła 47%, w 1985 r. - 39%, w 1990 r. - 44%. W miastach natomiast wynosiła w tychże latach odpowiednio: 51%; 42%; 40%. Aktualnie w skali całej diecezji wynosi ona w parafiach wiejskich 43%,

Tabela 6. Typ środowiska lokalnego a stan *communicantes* wśród mężczyzn i kobiet

Typ środowiska	Mężczyźni	Kobiety	Różnica
wieś	28,7%	71,3%	42,6%
miasto	32,0	68,0	36,0

Uwaga: Odsetki obliczono od ogółu komunikujących.

a w miejskich 36%. Okazuje się zatem, że w ciągu ostatnich ok. 20 lat w środowiskach wiejskich, mimo wzrostu liczby komunikujących, wielkość zróżnicowania zasięgu tej praktyki ze względu na strukturę płci utrzymuje się na podobnym poziomie. Znaczący to, że wzrost *communicantes* posiada podobną dynamikę u przedstawicieli obydwu płci. Natomiast w miastach zachodzi proces zmniejszania się interesujących tu różnic, co zdaje się świadczyć o większej dynamice wzrostu tej praktyki wśród mężczyzn.

Sumując przeprowadzone analizy stwierdza się, że wśród uwzględnionych tu czynników najsilniej różnicuje stan *dominantes* i *communicantes* struktura płci. Zarówno na wsi jak i w miastach kobiety liczniej uczęszczają na Mszę św. i przystępują do komunii św. Daleko posunięta „niewrażliwość”

w kategorii wieku 65 lat i więcej - 169 kobiet. Na wsi na 100 mężczyzn przypada ogółem 100 kobiet, jednakże w populacji liczącej 65 lat i więcej na 100 mężczyzn przypada 156 kobiet. Rocznik Statystyczny 1997, s. 90.

⁹ „(...) wielkość przedziału między wskaźnikami religijności ze względu na strukturę płci traktuje się jako przejaw dechrystianizacji”. W. Piwowarski, Religijność miejska, s. 66.

tego zjawiska na zmieniające się społeczne uwarunkowania niedwuznacznie wskazuje, iż jego wyjaśnienia należy szukać nie tylko w czynnikach społecznych, zewnętrznych, ale także w wewnętrznych, psychicznych¹⁰.

Czynnikiem znacząco, chociaż w mniejszym stopniu, wpływającym na stan dominantes jest również otwartość środowiska lokalnego i zachodzące w nim społeczno-kulturowe procesy, a zwłaszcza pluralizm, stymulowane przez industrializację i urbanizację. Wpływ ten wyraża się niższym stanem dominantes w miastach niż na wsi. Brak statystycznych różnic pod tym względem w środowiskach miejskich o różnym stopniu zaawansowania wyżej wymienionych procesów należy tu raczej przypisać brakom w zebranych materiale empirycznym niż obiektywnym czynnikom.

W mniejszym natomiast stopniu zdaje się wpływać na stan dominantes wielkość parafii. Duszpasterskie trudności, związane ze zbyt dużą liczebnością parafii, łagodzą na wsi dość liczne kościoły filialne, a w miastach znaczna liczba świątyń i niedzielnych Mszy św.

Przeprowadzone wyżej analizy mogą stanowić podstawę do sformułowania szeregu pastoralnych postulatów. Tutaj zwraca się uwagę na jeden z nich, mianowicie na potrzebę przesunięcia w kościelnym nauczaniu akcentu z obowiązku uczestniczenia we Mszy św. na Mszę św. jako wartość samą w sobie. W dobie dynamicznie rozwijającego się pluralizmu trzeba pomagać w dokonywaniu w sposób wolny wyboru tego, co cenniejsze. Z przesuwaniem akcentu w nauczaniu na wartość Mszy św. winna iść w parze troska o piękno i nabożność niedzielnej celebracji.

Ks. Kazimierz Bęłch

¹⁰ Por. G. Le Bras, *Etudes de sociologie religieuse*, t. 1, Paris 1955, s. 358 nn.